

HERBY —WPROWADZENIE

Heraldyka — jedna z nauk pomocniczych historii zajmująca się badaniem rozwoju i znaczenia oraz zasadami kształtowania się herbów. Jej nazwa pochodzi od słowa „herold” (‘urzędnik dworski wywołujący nazwiska rycerzy uczestniczących w turniejach’).

Początki herbu mają związek ze zmianami, jakie zaszły na polu walki zbrojnej w XII stuleciu w związku z upowszechnieniem się ciężkiej jazdy — rozpoznanie poszczególnych rycerzy było utrudnione z powodu hełmu zasłaniającego twarz. W tych okolicznościach herb zaczął pełnić funkcję identyfikacyjną, o czym świadczy jego nazwa nawiązująca do uzbrojenia (*arma, arms, coat of arms, armoires, Waffen, erb, herb*). Polska nazwa „herb” pochodzi od niemieckiego „Erbe” = ‘dziedzictwo’.

Pierwsze znaki, które ustaliły się jako herby, pojawiły się ok. 30–40 lat po pierwszej wyprawie krzyżowej (1096). W Europie Zachodniej herby przyjęły się w okresie 1162–1190, w Polsce stulecie później.

Pierwsze herby były dowolne. Sytuacja zmieniła się w XII w. — herb umiejscowił się na podstawowym elemencie rynsztunku rycerza — tarczy. W XIV w. herb zyskał popularność dzięki turniejom rycerskim.

Stulecia XII–XIV okazały się przełomowe w procesie rozwoju herbu na ziemiach polskich. Polskie znaki herbowe można podzielić na: godła własnościowe i znaki wojskowe. W okresie tym trwał proces rozradzania się rodu genealogicznego (rodu naturalnego), zamieszkującego określony teren zwany gniazdem. Rody możnowładcze zaczynają dzielić się na poszczególne gałęzie. Pojawia się potrzeba znalezienia znaku — symbolu pozwalającego na zacieśnienie wspólnoty genealogicznej współrodowców — będącego wyróżnikiem zamykającego się stanu, który byłby akceptowany i możliwy do przyjęcia przez wszystkich. Takim znakiem-symbolem stał się herb, którego przyjęcie przez dany ród genealogiczny i zgromadzonych wokół niego rycerzy, stworzyło ród heraldyczny. Proces przyjmowania przez ród jednego herbu został zapoczątkowany na Śląsku w połowie XIII w. Nie zawsze cały ród korzystał z tego samego wizerunku. Zdarzało się, że rodzeni bracia mieli dwa odmienne godła — mówimy wówczas o istnieniu kilku odmian jednego godła. Za moment ujednoczenia herbu należy uznać przyjęcie go przez cały ród. Można wyróżnić trzy etapy kształtowania się rodu heraldycznego i przyjmowania przez ród jednej nazwy i jednego herbu — jest to występowanie danej nazwy w roli przydomka osobowego, przydomka rodzinnego oraz jako nazwy całego rodu. Na powstanie rodu heraldycznego w Polsce duży wpływ wywarło upowszechnienie się chorągiewnego systemu wojskowego w pierwszej połowie XIV w. (zapewne pod wpływem węgierskim lub krzyżackim) — pod wpływem węgierskim lub krzyżackim. Podstawową jednostką militarną stała się wówczas chorągiew ziemską (rycerstwo danej ziemi) lub rodowa (członkowie jednego rodu heraldycznego).

Odpowiednikiem słuchowym herbu były **zawołania** służące do zwoływania rycerstwa na polu bitwy. Można wyróżnić zawołania: osobowe (odmienne, przezwiskowe — np. Mądrostka = człowiek małego rozumu, Cielepała = zniewieściał, Pierzchała = uciekinier); topograficzne (od nazwy ziemi, grodu, wody); hasłowe (od nazwy grodu, żartobliwe — Na piwo, dewocyjne — Boże zdarz, symboliczne — Krzywda, bezpośrednio związane z polem walki — Biją w łeb, Zerwi kaptur).

Zdarzało się, że czasami poddawano w wątpliwość prawdziwość czyjegoś szlachectwa — należało się wówczas oczyścić z tego zarzutu przed sądem (nagana szlachectwa), przedstawiając sześciu świadków (początkowo z rodu ojca, potem po dwóch ze strony ojca, matki, babki ojczystej a od XV w. także babki macierzystej).

W POLSCE WYSTĘPOWAŁY DWIE GŁÓWNE GRUPY HERBÓW:

- wywodzące się ze znaków własnościowych,
- typu zachodniego.

KAŻDY HERB SKŁADA SIĘ Z NASTĘPUJĄCYCH ELEMENTÓW:

- **tarcza** (tarcza była najbardziej widocznym elementem uzbrojenia rycerskiego, dlatego świetnie nadawała się do umieszczenia w jej polu godła — w związku z tym stroną herbu określa się nie z pozycji patrzącego na tarczę, lecz trzymającego ją, tzn. strona lewa dla patrzącego to faktycznie jest prawa strona heraldyczna i odwrotnie);
- **hełm** (stał się istotną częścią składową herbu od XIV w.);
- **barwy heraldyczne** czyli **tynkture** (metale — złoto i srebro; kolory — czerwień, błękit, czerń, zieleń, purpura; futra — gronostaje i popielice; od XVII w. przyjęto system sztafirowania, czyli graficznego oznaczania barw) — aby herb był łatwo rozpoznawalny używano dwóch barw: jednego metalu i jednego koloru; nie umieszczano natomiast koloru na kolorze i metalu na metalu;
- **podziały tarczy herbu**, częste w heraldyce zachodnioeuropejskiej — związane z łączeniem kilku herbów na jednej tarczy;
- **figura heraldyczna**, czyli **godło** (wyróżnia się następujące rodzaje godeł: zwierzęta — cenione były lwy i orły, smoki, gryfy, hybrydy; elementy ciała ludzkiego — noga, ramię, czaszka, piersze; sprzęty gospodarskie — grabie, sierp, podkowa; uzbrojenie — zaczepne: miecz, szabla, strzała oraz obronne: tarcza, hełm, pancerz; budowle — mury obronne, wieża; ciała niebieskie — księżyc w nowiu, słońce, gwiazdy, obłok; rośliny — kwiaty, drzewa; inne przedmioty);
- **korona rangowa** (ponad tarczą i osadzonym na niej hełmem umieszczano zawój bądź koronę, która służyła do lepszego umocowania klejnotu);
- **klejnot** (można je podzielić na tautologiczne, dawne godła przeniesione na hełm z tarczy, przedstawienia niezwiązane z wizerunkiem na tarczy, nawiązujące do legend herbowych czy rodowych, będące tylko ozdobami);

- **zewnętrzne ozdoby herbu (labry** — wykształciły się z chust służących do okrycia hełmu podczas wypraw krzyżowych, które z czasem przekształciły się w liście akantu; **trzymacze** — zwierzęta, aniołowie itp. umieszczane po obu stronach lub po jednej stronie tarczy herbowej i podtrzymujący ją; **płaszczce** i **dewizy** mogły pojawiać się, jeśli zostały nadane oddzielnym dyplomem z herbem);
- **ordery** (umieszczane na łańcuchach lub wstęgach orderowych) — nie mogły być dziedziczone (do używania ich mieli prawo tylko ci, którzy zostali nimi zaszczycony).

BLAZNOWANIE TO OPIS HERBÓW.

Przykładowy schemat opisu herbu:

- **tarcza** (gdy tarcza jest dzielona należy określić sposób podziału — w skos, w słup; barwę każdego pola podajemy przy opisie kolejnej części — w polu 1....., w polu 2.....),
- **godło** (podajemy, co przedstawia godło, jego barwę i położenie; jeśli godło składa się z kilku elementów, opis zaczynamy od elementu zasadniczego, a jeśli elementy są równoznaczne opisujemy je od prawego do lewego lub od górnego do dolnego),
- **hełm**,
- **klejnot**,
- **korona**,
- **labry**.

Z OPISU HERBÓW WYNIKAJĄ PODSTAWOWE REGUŁY HERALDYKI:

- prawej i lewej strony heraldycznej,
- tynktur: kolor na metalu lub odwrotnie, nie więcej niż trzy tynktury, kontrast,
- wypełniania tarczy przez godło, które nie może jednak dotykać brzegów tarczy (nie dotyczy to figur heraldycznych),
- przedstawień schematycznych,
- braku perspektywy,
- zwrotu klejnotu w prawo,
- zwrotu figury na chorągwi ku drzewcom,
- prostoty opisu herbu.

Nobilitacja to nadanie przez monarchę praw stanu szlacheckiego przedstawicielowi stanów niższych (wraz z nobilitacją nadawano herb). Do 1578 r. król miał nieograniczone możliwości nobilitowania. W latach 1578–1613 prawa króla w tym zakresie zostały ograniczone na rzecz sejmu (król mógł nobilitować podczas sejmu lub wojny). Po 1613 r. nobilitacje mogły odbywać się tylko w czasie sejmu i to na polecenie posłów lub hetmanów.

Adopcja to ukryta forma nobilitacji — pierwszy tego typu przypadek wystąpił przy unii horodelskiej (1413).

Herbarz

- zestawienie opisów herbów z ich wizerunkami oraz wykazem osób, którym przysługiwało do nich prawo;
- pojawił się w Europie w XIII w., w związku z organizacją turniejów rycerskich;
- pierwszy znany polski herbarz to dzieło Jana Długosza *Insignia seu clenodia incliti Regni Poloniae*.

Autorzy herbarzy

- Adam Boniecki — *Herbarz polski*,
- Wojciech Kojalowicz — *Herbarz W.X. Litewskiego*,
- Ignacy Kapica Milewski — *Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego*,
- Kacper Niesiecki — *Korona polska*,
- Bartosz Paprocki — *Herby rycerstwa polskiego*,
- Seweryn Uruski — *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*.

Liber chamorum (*Liber generationis plebeanorum, Księga chamów*) — dzieło Waleriana Nekandy Trepki powstałe ok. 1626 r. zawierające wykaz nazwisk osób nieprawnie używających tytułu szlacheckiego.

Na podstawie: S. Górzyński, J. Kochanowski, *Herby szlachty polskiej*, Warszawa 1990